

SUBJEKTIVITET OG BEVIDSTHED

Oliver Kauffmann

Subjektivitet og bevidsthed betragtes traditionelt som intimt forbundne begreber. En række tænkere har argumenteret for, at bevidsthed par excellence eksemplificerer subjektivitet i en betydning heraf, der rejser vanskeligheder for en naturalistisk forklaring af bevidsthed.

Som et pejlemærke for disse vanskeligheder har flere fundet behag i Thomas Nagels karakteristik af det subjektive aspekt ved bevidsthed gennem vendingen 'WHAT IT'S LIKE to have an experience'. Med udgangspunkt i Nagels dictum vil jeg afgrænse forskellige mulige betydninger af subjektivitet. I lyset heraf vil forholdet mellem en såkaldt RELATIONEL og en INTRINSISK opfattelse af bevidsthed kort blive diskuteret.

1. Introduktion

I det følgende vil jeg drøfte to spørgsmål:

Hvad er forholdet mellem bevidsthed og subjektivitet? Og rejser bevidsthedens subjektivitet vanskeligheder for en naturalisering af bevidsthed? Mange forskere inden for filosofi, psykologi og kognitiv neurovidenskab mener, at subjektivitet rejser et problem for naturaliseringen af bevidsthed. Ved 'naturalisering' af et givet fænomen forstås her den antagelse, at fænomenet kan forklares ved hjælp af metoder og begreber hentet fra naturvidenskaben.

Hvori hævdes nu problemet vedrørende bevidsthed og subjektivitet at bestå? Grundargumentet er følgende:

- (1) Bevidsthed er et subjektivt fænomen
- (2) Naturvidenskabeligt forklarbare fænomener er objektive

Ergo

- (3) Bevidsthed er ikke et naturvidenskabeligt forklarbart fænomen

For at kunne tage stilling til, om (3) vitterlig følger af disse præmisser, må vi have en klar forståelse af de indgående begrebers mening. Ud fra den antagelse, at begreberne ‘subjektivitet’ og ‘objektivitet’ har betydninger, der ikke er sammenfaldende, følger (3) af (1) og (2).

Jeg vil gøre rede for, at der eksisterer flere betydninger af såvel ‘bevidsthed’ som ‘bevidsthedens subjektivitet’, som ikke altid holdes klart ude fra hinanden i diskussioner om bevidsthed. Disse forskellige betydninger bør holdes adskilte, når man vil afgøre, hvorvidt en antagelse om eksistensen af en ‘bevidsthedens subjektivitet’ udgør en vanskelighed for en naturalistisk forklaring af bevidsthed eller ej. Dels kunne forskellige betydninger af ‘bevidsthed’ – henholdsvis ‘bevidsthedens subjektivitet’ – tænkes respektivt at rejse forskellige problemer for naturaliseringen af bevidsthed: Der ville i så tilfælde være flere aspekter af ‘bevidsthedens subjektivitet’ som hver især udgjorde et problem for et sådant naturaliseringsprojekt. Dels kunne det være tilfældet, at kun nogle – eller ingen – af de fremdragne betydninger rejste sådanne problemer. Endelig er det muligt, at en manglende adskillelse af forskellige betydninger af ‘bevidsthed’ og ‘bevidsthedens subjektivitet’ har den synergistiske effekt, at bevidsthed fremtræder som et så komplekst fænomen, at naturalistiske forklaringsmodeller herfor tager sig vanskeligere ud, end de ellers ville have gjort, eller ligefrem dømmes som fejlslagne på et sådant uklart grundlag.

Med udgangspunkt i Thomas Nagels kendemærke på bevidsthedens subjektivitet gengivet med den famøse vending ‘*what it is like to have an experience*’¹ vil jeg drøfte tre forskellige betydninger af dette Nagelske dictum og herigennem diskutere, hvorledes ‘bevidsthedens subjektivitet’ kan rejses som problemer for en naturalistisk forklaring af bevidsthed. Det er snarere undtagelsen end reglen, at disse udlægninger af ‘*what it is like*’ holdes adskilte. Jeg vil således hævde, at hvis man klart skelner mellem disse betydninger, vil det ikke blot være tydeligere, hvad det er, naturalismen skal overkomme; det vil endvidere vise sig, at de respektive betydninger af ‘bevidsthedens subjektivitet’ isoleret set ikke er så uoverkommelige endda for en naturalistisk bevidsthedsteori.

I overensstemmelse hermed vil jeg således argumentere for, at ‘bevidsthedens subjektivitet’ i betydningerne 1) en bestemt type organismes måde at opleve på 2) et subjekts ejerskab af mentale tilstande 3) et subjekts erfaring af sine bevidste tilstande som tilhørende sig (og kun sig) er forenelige med en naturalistisk bevidsthedsteori.

1 Når jeg i det følgende taler om ‘bevidsthedens kendemærke’, mener jeg dette *dictum* af Nagel.

2. Nagels tese om bevidsthedens subjektivitet

Den væsentligste vanskelighed med hensyn til at give en naturalistisk teori for bevidsthed hævdes af mange at være *bevidsthedens subjektivitet*. Hvis vi begrænser os til det 20. århundrede, kan der peges på en længere række af filosofiske arbejder, hvori der argumenteres for dette synspunkt. Et af disse værker er Thomas Nagels artikel 'What is it Like to be a Bat?' fra 1974, som indtager en position som noget nær *locus classicus* for denne antagelse.² Heri peger Nagel på et bestemt kendemærke for bevidsthed og lader dette indgå som præmis i et argument, der rejser et problem for en reduktionistisk bevidsthedsteori. Ifølge Nagel består dette kendemærke i følgende forhold:

»[...] the fact that an organism has conscious experience at all means, basically, that there is something it is like to *be* that organism. [...] fundamentally an organism has conscious mental states if and only if there is something that it is like to be that organism – something it is like *for* the organism. We may call this the subjective character of experience.«³

Endvidere kan Nagels argument imod en reduktionistisk bevidsthedsteori kort gengives ved følgende citat:

»If physicalism is to be defended, the phenomenological features must themselves be given a physical account. But when we examine their subjective character it seems that such result is impossible. The reason is that every subjective phenomenon is essentially connected with a single point of view, and it seems inevitable that an objective, physical theory will abandon that point of view.«⁴

Nagels argument imod en fuldstændig objektiv forståelse af bevidsthed er med andre ord, at da en organismes have bevidsthed nødvendigvis implikerer en bestemt måde for denne organisme at opleve på, vil enhver objek-

2. I en formulering af Daniel Dennett hedder det om Nagels diskussion af bevidsthedens subjektivitet ud fra flagermus-eksemplet, at dette er »(t)he most widely cited and influential thought experiment about consciousness.« Dennett (1991), p. 441.

3. Thomas Nagel (1974), p. 436. Som Nagel bemærker i (1986), p. 15 note 2, er selve vendingen 'something it is like to be the creature in question' som et essentielt kendemærke på bevidsthed allerede blevet lanceret af Timothy Sprigge i dennes (1971), medens Brian A. Farrell (1950) eksplicit anvendte eksemplet 'what is it like to be a bat' i sin afvisning (!) af, at oplevelser skulle rejse et særligt problem for en reduktionistisk bevidsthedsteori.

4. *Ibid.* p. 437.

tiv beskrivelse og forklaring af bevidsthed ikke indfange denne oplevelsesmåde, idet det underforstås, at objektivitet indebærer, at ens beskrivelse og forklaring ikke er betinget af *bestemte* individers måder at have adgang til et fænomen på. At søge objektivitet med hensyn til beskrivelsen af et givent emne betyder, at man tilstræber en synsvinkel, der netop er uafhængig af partikulære subjekters synsvinkler. Nagel har andetsteds benævnt en sådan tilstræbt objektiv synsvinkel som 'the view from nowhere': En synsvinkel ingen steder fra.⁵

Det er værd *en passant* at reflektere over, hvorfor Nagels artikel har den pågældende status. Skyldes det den udbredte accept af, at Nagel heri indfanger et afgørende karakteristikum ved bevidsthed? Eller skyldes det en udbredt opfattelse af, at hans argument virkelig rejser vanskeligheder for en naturalistisk forklaring af bevidsthed? Måske skyldes det begge forhold. Jeg skal ikke her begive mig af med at besvare disse spørgsmål, men rejser dem for at pege på den kendsgerning, jeg skal diskutere nærmere i det følgende: Selv om der blandt en lang række filosoffer af meget forskellig bevidsthedsteoretisk observans virkelig hersker en udbredt konsensus med hensyn til Nagels 'what it is like'-*dictum* som et kendemærke på bevidsthed, udstrækker denne enighed sig for det første ikke til en enighed om, *hvad* der mere præcist skal forstås ved dette kendemærke, ligesom denne enighed heller ikke altid dækker over en almen accept af Nagels egentlige *argument* imod en reduktionistisk bevidsthedsteori *via* dette kendemærke som præmis. Endelig er der filosoffer, som mener, at *hverken* Nagels *eller* andre kendte argumenter *via* 'bevidsthedens subjektivitet' udgør nogen vanskeligheder for naturaliseringen af bevidsthed.

Dette blot være sagt for at advare mod den illegitime antagelse, at Nagels karakteristik af bevidsthed i (*og af*) sig selv skulle kunne udgøre et bolværk mod naturaliseringen af bevidsthed, en folkepsykologisk og -filosofisk opfattelse, man ikke sjældent møder. Lad mig gøre rede for, hvori Nagels kendemærke for bevidsthed består.

3. Nagels kendemærke for bevidsthed

Nagels kendemærke for bevidsthed introduceres ved at tage flagermus (*microchiroptera*) som eksempel. Dermed ikke sagt, at Nagel påstår, at han véd, at flagermus har bevidsthed. Dette erkendemæssige problem drøfter han ikke.⁶ Han forudsætter, at disse organismer har bevidsthed, for derefter at diskutere, hvad dette indebærer. Eksemplet er valgt, dels fordi han an-

5. Jf. Nagel (1986). Dette værks overordnede tema er spørgsmålet om foreneligheden af singulære subjekters perspektiver på verden med et objektivt perspektiv, drøftet ud fra erkendelsesteoretiske, bevidsthedsfilosofiske og moralske spørgsmål.

6. Jf. *ibid.* p. 442, note 8.

tager, at vi alle mener, at flagermus har bevidsthed⁷, og dels fordi vi ved, at de navigerer ved hjælp af et særligt sonar-lignende navigationssystem. De er således udstyret med sanseorganer, der kan registrere strukturforandringer i de lydbølger, som reflekteres af omgivelserne, når flagermusen udsender højfrekvente modulerede skrig. Derved er disse dyr *på en særlig måde* i stand til at opfatte afstande, former, bevægelser og strukturer i omverdenen. I kraft af at være udrustet med en bestemt type sanseapparat er der en bestemt måde *for* en flagermus at opleve verden på, og det er denne måde, Nagel indfanger gennem vendingen ‘what it is like to be a bat’. Andre organismer er muligvis i stand til at registrere præcis de samme træk ved omverdenen, som flagermus er det, omend på en anderledes oplevelsesmæssig måde. For enhver organisme, der har bevidsthed, gælder det ifølge Nagel, at der er en sådan måde for organismen at opleve på, en synsvinkel hvorfra der opleves. En sådan synsvinkel kalder Nagel for ‘a point of view’.⁸ Det vil således være helt at misforstå Nagels ærinde, hvis man indvendte, at vi slet ikke ved, hvorvidt flagermus har oplevelser, eller hvis vi på en eller anden måde kunne godtgøre, at flagermus vitterlig ikke har bevidsthed.⁹ Nagels pointe er i første omgang at pege på et ganske bestemt træk ved bevidsthed, uafhængigt af hvilke organismer eller andre systemer, der nu engang måtte have bevidsthed. Hvis man ikke kan acceptere hans eksempel, kan man udskifte det med en type organisme, man gerne tilskriver bevidsthed: Ultimativt naturligvis *homo sapiens*.

Som citatet ovenfor godtgjorde, er det træk ved bevidsthed, som Nagel søger at indfange et *essentielt* træk ved bevidsthed. Ved dette skal forstås, at hvis (og kun hvis) dette træk er til stede, har den pågældende organisme bevidsthed. Hvori består nu dette træk mere præcist? Og hvori består forholdet mellem kendemærket – ‘what it is like to be x’ – og bevidsthed?

4. Forholdet mellem ‘what it is like to be x’ og bevidsthed

I nærværende afsnit vil jeg søge nærmere at belyse forholdet mellem ‘what it is like to be x’ og bevidsthed hos Nagel uden i første omgang at lade denne fremstilling kompromitteres ved en diskussionen af, hvorvidt dette bevidsthedens kendemærke rejser problemer for en naturalistisk bevidsthedsteori.

I ovennævnte citat af Nagel fremgår det, at kendemærket ‘what it is like to be x’ hævdes at indfange, hvad der *menes* med bevidsthed, og at det udgør en nødvendig og tilstrækkelig betingelse herfor.

7 *Ibid.* p. 438.

8 *Ibid.* p. 437.

9 Jeg bruger udtrykkene ‘x har bevidsthed’ og ‘x har oplevelser’ som synonyme, om ikke andet er anført.

Det er ikke ganske klart, om Nagel med *menes* mener, at han med ‘what it is like to be *x*’ indfanger en gængs og alment accepteret eksisterende betydning af bevidsthed. Mere forsigtigt er det således nok rimeligere at hævde, at Nagel opfatter meningsækvivalensen mellem bevidsthed og ‘what it is like’ som et forhold mellem *analysandum* og *analysans*: Gennem en refleksion over, hvad det vil sige, at en organisme har bevidsthed, når han frem til et kendemærke, som andre også vil kunne acceptere. Spørgsmålet er imidlertid, om dette kendemærke er udtømmende meningsækvivalent med ‘bevidsthed’ i den forstand, at den kendsgerning, at en organisme har bevidsthed, eksklusivt refererer til den kendsgerning, at der er en bestemt måde for denne organisme at opleve på. Det mener jeg ikke, at det er. Og som jeg skal søge at vise, illustrerer Nagels egen fremstilling indirekte, at dette ikke er tilfældet.

En påstand om meningsækvivalens i nævnte forstand mellem ‘the fact that an organism has conscious experience’ og ‘[the fact] that there is something it is like to *be* that organism’ er stærkere end påstanden om, at der består et biimplikationelt forhold herimellem: $X \Leftrightarrow Y$ implicerer ikke, at $X=Y$. Der kunne for eksempel tænkes at eksistere et *andet* essentielt træk ‘*Z*’ ved bevidsthed, forskelligt fra ‘the fact there is something it is like to be that organism’, omend *Z* (*qua* transitivitet) ville have samme ekstension som dette faktum. Hertil kunne Nagel replicere på en af følgende to måder:

- Der er ikke andre essentielle træk ved en organismes haven bevidsthed end det anførte kendemærke.
- Der er muligvis andre essentielle træk ved en organismes haven bevidsthed end det anførte kendemærke.

Uanset hvad Nagel vil svare herpå, er hans eget kendemærke for bevidsthed imidlertid i sig selv flertydigt. Eftersom bevidsthedens kendemærke af Nagel hævdes at pege på et essentielt træk, der dækker over *flere* typer af organismer – alle bevidste sådanne – og samtidig bestemmes ved en henvisning til individer af *en og samme* type – f.eks. flagermus – kan der rejses følgende problem: Selvom kendemærket er instantieret gennem den *enkelte* organismes haven bevidsthed, er kendemærket ikke selv karakteriseret ved henvisning til et unikt perspektiv ved den enkelte organisme (og kun ved denne), men derimod ved henvisning til *typen* af organisme.

Bemærk, at Nagel selv anfører, at hans kendemærke ikke må forveksles med en epistemisk påstand om oplevelsers privathed, det vil sige den antagelse, at oplevelser kun er tilgængelige for den person, der har dem:

»Whatever may be the status of facts about what it is like to be a human being, or a bat, or a Martian, these appear to be facts that embody a particular point of view. I am not adverting here to the alleged pri-

vacy of experience to its possessor. The point of view in question is not one accessible only to a single individual. Rather it is a *type*.«¹⁰

Således bliver kendemærket på bevidshed – *qua* den måde, hvorpå en organisme oplever – forstået som et perspektiv denne organisme deler med andre eksemplarer af samme type, og som adskiller disse afgørende fra andre typer. Kendemærket ‘what it is like to be *an x*’ er i denne perspektiviske betydning et essentielt kendemærke på bevidsthed, men kan imidlertid ikke være *identisk* med bevidsthed. Hvorfor ikke? Sat på spidsen: Hvis der ved dette kendemærke blot blev forstået en sådan perspektiviskhed, ville der ikke *principielt* være noget til hinder for, at to (eller flere) individer deler *samme* bevidsthed. Givet at perspektivet ‘what it is like to be a bat’ omfatter en bestemt *type* organisme, kunne to eller flere nummerisk forskellige individer – der i fysisk og mentalt henseende er så lig hinanden, at de falder ind under samme type-beskrivelse – i overensstemmelse hermed tænkes at dele dette perspektiv, således at der bevidsthedsmæssigt kun er tale om een bevidsthed. En flok flagermus ville i overensstemmelse med dette tankeeksperiment alle tage del i en og samme bevidsthed, og ikke have hver sin bevidsthed med type-identiske træk. Ikke blot er denne opfattelse kontra-intuitiv – men Nagel benægter heller ingen steder, at de enkelte organismer hver især har *sin* bevidsthed. Således ser jeg ingen grund til at tilskrive ham den opfattelse, at en organismes *ejerskab* af bevidsthed kan individueres ud fra det kendemærke på bevidsthed, han peger på. Det at have bevidsthed betyder dels, at der *er* nogen eller noget, der har de pågældende oplevelser, og dels at disse tilhører netop eet subjekt og ikke et andet.¹¹ Pointen er, at hvad enten Nagels kendemærke peger på et essentielt træk ved bevidshed eller ej, peger det ikke på *det* essentielle træk ved bevidsthed, at et givet bevidsthedsindhold – f.eks. en jagende smerte – tilhører *een og kun een organisme*. På baggrund af Nagels *dictum* kan der således skelnes mellem to betydninger af ‘bevidsthedens subjektivitet’:

- Bevidsthedens subjektivitet som en påstand om *type-mæssig perspektiviskhed*: Det forhold, at et givet bevidsthedsindhold opleves på en bestemt måde betinget af den pågældende type organisme.
- Bevidsthedens subjektivitet som en påstand om *ejerskab*: Det forhold, at et bevidsthedsindhold altid haves af eet og kun eet subjekt.

¹⁰ *Ibid.* p. 441.

¹¹ Bevidsthed – det at have oplevelser – forudsætter et subjekt – et ‘nogen’, et ‘selv’ – der har de pågældende oplevelser. Det giver ikke mening at tale om eksisterende oplevelser, som ingen har. Dette er, for mig at se, et træk ved bevidsthed, som er uomgængeligt, uanset hvilke forklarings- og/eller beskrivelsesmodeller for bevidsthed og selvet man så iøvrigt vil forsvare.

Jeg skal nu drøfte, hvorledes disse to betydninger – på hver sin måde – kan hævdes at rejse problemer for en naturalisering af bevidsthed.

5. Perspektiviskhed og anti-naturalisme

For fuldstændigt at kunne forstå, hvorledes det er at have en bestemt type organismes oplevelser, kræver det, at man besidder den pågældende organismes perspektiv. En objektiv beskrivelse af verden betyder således netop ifølge Nagel, at man tilstræber at se bort fra sådanne perspektiver, omend han også udtrykker tøven med hensyn til, hvorvidt en objektiv beskrivelse i relevante sammenhænge fuldstændigt kan se bort fra subjektive perspektiver:

»It may be more accurate to think of objectivity as a direction in which understanding can travel. And in understanding a phenomenon like lightning, it is legitimate to go as far away as one can from a strictly human viewpoint.«¹²

En beskrivelse af vands eller en lynudlednings natur vil ikke kræve anlæggelsen af et særligt oplevelsesmæssigt perspektiv. Der vil således heller ikke principielt være noget til hinder for, at ikke-humane typer organismer kan have viden om fysiske forhold. Med hensyn til viden om andre typer organismers oplevelser – i den betydning heraf, der ikke handler om viden om, *hvorvidt* andre typer organismer har oplevelser, men om hvordan det er for den pågældende organisme at være denne – er en bestemt type organisme derimod begrænset af sit eget perspektiv. Forestillingsevnen er ifølge Nagel heller ikke til megen hjælp. I det omfang, vi mennesker for eksempel forsøger at forestille os, hvordan det er at være en flagermus, der orienterer sig ved hjælp af sit sonar-lignende sanseapparat, forestiller vi os netop blot, hvordan det er *for os* at være flagermus, men ikke hvordan det er for flagermus at være en flagermus.¹³ Dermed rejser der sig følgende problem:

»[...] if the facts of experience – facts about what it is like *for* the experiencing organism – are accessible only from one point of view, then it is a mystery how the true character of experiences could be revealed in the physical operation of that organism. The latter is a domain of objective facts *par excellence* – the kind that can be observed and understood from many points of view and by individuals with differing perceptual systems.«¹⁴

12 Nagel (1974), p. 443. Dette tema er centralt i Nagel (1986).

13 *Ibid.* p. 439.

14 *Ibid.* p. 442.

I denne forstand eksemplificerer bevidstheden således angiveligt et irreducibelt subjektivt perspektiv, som en naturalistisk teori om bevidstheden ikke vil kunne gøre rede for.

6. Perspektiviskhed og den relationelle teori for bevidsthed

Overfor antagelsen om et irreducibelt subjektivt perspektiv kan der imidlertid rejses en indvending, som synes at acceptere den centrale præmis i Nagels argument om eksistensen af type-forskelle mellem oplevelsmæssige perspektiver. Netop det faktum, at Nagel beskriver bevidsthedens kendetænde med henvisning til typer af organismer og ikke enkeltsubjekter, kan således tjene som løftestang for en række naturalistisk sindede bevidsthedsfilosoffer såsom Peter Carruthers (2000), Rocco Gennaro (1996), William Lycan (1996) og David Rosenthal (1997), der alle forsvarer en såkaldt *relational* opfattelse af bevidsthed.

En relationel opfattelse af bevidsthed er karakteriseret ved, at bevidsthed søges reduceret til en bestemt intentional relation *mellem* mentale tilstande, der ikke i sig selv er bevidste.

Sagt meget forenklet søger disse filosoffer at forklare bevidsthed ud fra intentionalitet (og ikke omvendt) ved at hævde, at en mental tilstand hos et subjekt bliver bevidst for dette subjekt, når subjektet repræsenterer denne tilstand gennem en yderligere (2.-ordens) tilstand, der omhandler førstnævnte. Uden her at gå i detaljer med de nærmere varianter af disse teorier¹⁵, skal jeg pointere de to essentielle betingelser for den relationelle teori for bevidsthed:

- Der eksisterer mentale tilstande, der ikke er bevidste.
- En mental tilstand M1 er bevidst for et subjekt S, hvis og kun hvis en mental tilstand M2 umiddelbart repræsenterer S som værende i M1.

Sidstnævnte betingelse formuleres ofte af de nævnte teoretikere som følger: 'A conscious state is a mental state whose subject is aware of being in it.'

Hvorledes håndterer en relationel bevidsthedsteori Nagels antireduktionistiske argument?

For så vidt den relationelle bevidsthedsteori ønsker at forklare forskellen mellem ikke-bevidste og bevidste tilstande hos et subjekt, hævder proponenterne, at Nagels argument kan stækkes ved at skelne mellem på den ene side objektive forklaringer af perspektivisk subjektivitet, og – på den

15 Kauffmann (2000) giver en mere detaljeret fremstilling af disse teorier. For en glimrende kritisk fremstilling af relationelle bevidsthedsteorier, se Byrne (1997).

anden side – objektive forklaringer af, hvad det vil sige, at et subjekt er bevist *om* sine således perspektivisk formidlede repræsentationelle indhold.

- 1) Hvordan tager en objektiv forklaring af perspektivisk subjektivitet sig ud i overensstemmelse hermed? Det gælder for enhver makroskopisk fysisk beskrivbar entitet, at dens tilstedeværelse repræsenterer en unik tids-og rummæssig kendsgerning. Ikke blot fysiske levende organismer såsom flagermusekroppe og menneskelige legemer, men også dette skrivebord, jeg arbejder ved, repræsenterer ved sin tilstedeværelse en i denne forstand unik kendsgerning. Endvidere gælder det for enhver entitet, der bearbejder sansemæssig information om sine omgivelser, at denne information er perspektivisk i den forstand, at den formidles gennem en bestemt type sanseapparat. På denne måde åbner Nagels bestemmelse af bevidsthedens kendemærke gennem henvisning til typer af organismer for den mulighed, at subjektivitet i perspektivisk forstand kan gives en objektiv beskrivelse gennem den type repræsentationer, som en organisme har i kraft af en bestemt sansemæssig processering:

»Each type of organism will occupy a distinctive point of view on the world, characterised by the kinds of perceptual information which are available to it, and by the kinds of perceptual discriminations which it is capable of making. This is part of what it means to say that bats (with echolocation) and cats (without color vision) occupy a different point of view on the world from ourselves. Put differently, but equivalently: the world (including subject's own bodies) is *subjectively presented* to different species of organism somewhat differently. And to try to characterise this is to try and understand what the world for such subjects *is like*.«¹⁶

I overensstemmelse hermed er det 'point of view', som et subjekt deler med andre subjekter af samme type objektivt beskrivbart som kendsgerninger omhandlende bestemte processer, der finder sted i det pågældende subjekts sanseapparat.¹⁷ De vanskeligheder, der hersker med hensyn til at udlede 'what it is like to be x' fra et kendskab til opbygningen af x' sanseapparat, hævdes således ikke at være principielt anderledes end de vanskeligheder, vi i øvrigt har med at udlede (objektive) makroskopiske virkninger af (objektive) mikroskopiske processer.

16 Carruthers (2000), p. 128.

17 For et eksempel på en oplysende beskrivelse af flagermus' sansefysiologi, som hævdes ad denne vej at bibringe læseren en forståelse af, hvordan verden er for en flagermus, se Akins (1993).

- 2) Hvordan ser en objektiv forklaring af, hvad det vil sige, at et subjekt er bevidst om sine således perspektivisk formidlede repræsentationelle indhold, ud i overensstemmelse med en sådan teori? Ifølge den relationelle opfattelse forklares et subjekts bevidsthed om sine egne således perspektivisk formidlede repræsentationelle indhold som en yderligere repræsentation af den faktiske forekomst af dette indhold. I Carruthers terminologi tilvejebringer en sådan repræsentation¹⁸ 'experiential subjectivity' i kraft af *for* subjektet at repræsentere de indhold, der foreligger som 'worldly subjective'.

7. En vanskelighed for den relationelle teori?

Jeg skal til slut pege på et forhold, der kan rejses som en kritisk indvending over for en relationel teori om bevidsthed.

Et klassisk argument imod ethvert forsøg på at forklare bevidsthed reductivt gennem en refleksiionsakt – har været fremsat af en række tænkere siden Fichte.¹⁹ Argumentet kan med udgangspunkt i en fremstilling af Dieter Henrich kort gengives som følger:

»[...] entweder ist das Ich, das sich als Subject zu sich verhält, bereits seiner selber bewusst. Dann ist die Theorie als Erklärung des Bewusstseins zirkelhaft, da sie Bewusstsein, sogar Selbstbewusstsein bereits voraussetzt. Oder das Ichsubjekt ist seiner nicht bewusst und hat keinerlei Vertrautheit mit sich. Dann lässt sich mit Mitteln der Reflexionstheorie niemals verstehen, wie es je in die Lage kommen soll, irgendeinen Sachverhalt sich selber zuzusprechen oder auch nur unter dem Gesichtspunkt der Frage anzusehen, ob er ihm selbst zugehört oder nicht.«²⁰

Pointen er, at hvis bevidsthed forklares ud fra subjektets refleksiionsakt, må bevidsthed enten forudsættes eller kan slet ikke opstå. Hvis bevidstheden forudsættes, er forklaringen cirkulær. For at bevidsthed kan opstå gennem et subjekts refleksiionsakt, må dette subjekt imidlertid allerede være bevidst om sig selv i en ganske bestemt betydning heraf: Subjektet må have viden om sig selv som værende det, der har en given oplevelse. Når et subjekt for

18 Eller – i overensstemmelse med netop hans variant af teorien – en disposition for en sådan repræsentation. Jeg ignorerer som sagt alle sådanne detaljer for i stedet at koncentrere mig om hovedlinjerne.

19 Søren Harnow Klausen har peget på, at indvendingen (i rudimentær form) kan spores tilbage til Descartes' svar på sjette indvending over for hans værk *Metafysiske meditationer*: Cf. Klausen (2000) pp. 75-76.

20 Henrich (1970), p. 268.

eksempel er i en bevidsthedstilstand af smerte, er den pågældende oplevelse givet *for* subjektet som tilhørende dette. Det er således ikke tilfældet, at et subjekt i nogen forstand først skal undersøge en given oplevelse for at finde ud af eller forvise sig om, at oplevelsen tilhører dette. Denne antagelse om eksistensen af en præ-refleksiv selvbevidsthed er især dominerende inden for den kontinentale tradition og har også herhjemme en række tilhængere.²¹

Dan Zahavi og Josef Parnas har eksplicit rejst denne kritik over for den relationelle bevidsthedsteori. De bemærker, at denne bevidsthedsteori medgiver, at højere-ordens tilstanden må gøre første-ordens tilstanden bevidst for et subjekt på en sådan måde, at dette bliver bevidst om *selv* at have den. Dette må være tilfældet for at udelukke muligheden af, at det er et andet subjekt, der har tilstanden.²² Påstanden er, at dette forhold ikke kan imødekommes af en yderligere repræsentationel tilstand, idet teorien eksplicit forklarer tilstandsbevidsthed som et resultat af en relation mellem to ikke-bevidste mentale tilstande. (I modsat fald ville den relationelle teori være oplagt cirkulær). Problemet er, at karakteren af en bevidsthedstilstand som værende *min* ikke kan opstå ud af en identifikation mellem elementer, der ikke allerede opleves som tilhørende mig:

»If I am to realize – as Rosenthal admits – that the first-order experience is *mine*, i.e. that it is an experience that I am in or having, it is not enough that I am *de facto* thinking of it, I also need to know of the identity between myself and the act in question.«²³

Overfor dette kan det indvendes, hvad der skulle forhindre subjektet i allerede i dispositionel forstand at have kendskab til de pågældende ikke-bevidste mentale tilstande som tilhørende dette i den betydning, at når subjektet gennem en *introspektiv* akt reflekterer over sine (allerede) bevidste tilstande, er det disponeret for at opleve disse som tilhørende dette. En sådan opfattelse benægter altså, at der i ordinære bevidste tilstande er en særlig 'oplevet mighed', men medgiver, at dette er et træk ved introspektive bevidste tilstande, hvilket vil sige tilstande, hvor subjektet reflekterer over sine bevidste tilstande.

Spørgsmålet er imidlertid, om dette antydede modargument over for forestillingen om en særlig prærefleksiv (selv)bevidsthed er til støtte for den relationelle bevidsthedsteori. Problemet er jo, at denne teori på det rent beskrivende fænomenologiske niveau *deler* den opfattelse med en intrinsisk teori for prærefleksiv bevidsthed, at et subjekt kun er bevidst om noget, hvis det er bevidst om at være bevidst, jævnfør den relationelle teoris

21 Se f.eks. Harnow Klausen (1997), især pp. 155-168; Klawonn (1991), Zahavi (1999).

22 Zahavi & Parnas (1998), pp. 693-694. Se Rosenthal (1997) p. 741 og p. 750 note 39.

23 Zahavi & Parnas (1998) p. 695.

dictum: ‘A conscious state is a mental state whose subject is aware of being in it.’

8. Konkluderende bemærkning: Tre essentielle træk ved bevidsthed

Lad mig til slut vende tilbage til Nagel og pege på, at forestillingen om selvbevidsthed i den anførte forstand er et *tredje* essentielt træk ved bevidsthed, som er at finde i hans fremstilling.

Ovenfor argumenterede jeg for, at bevidsthedens subjektivitet som *type-mæssig perspektiviskhed* er et essentielt træk ved bevidsthed forskelligt fra bevidsthedens subjektivitet forstået som *ejerskab*. I Nagels fremstilling er der imidlertid også en glidning mellem to betydninger af ‘what it is like to be x’ på spil, som kan tjene til støtte for såvel en relationel som en intrinsisk teori om bevidsthed. I sin argumentation bruger Nagel således udtrykkene ‘there is something it is like to *be* that organism’ og ‘something it is like *for* the organism’ uden at skelne herimellem. Betragt igen følgende citat:

»[...] the fact that an organism has conscious experience at all means, basically, that there is something it is like to be that organism. [...] fundamentally an organism has conscious mental states if and only if there is something that it is like to be that organism – something it is like *for* the organism. We may call this the subjective character of experience.«²⁴

Medens ‘something it is like to be that organism’ som allerede anført hævdes at indfange, hvad der menes med bevidsthed / det essentielle træk ved bevidsthed, kan vendingen ‘something it is like *for* that organism’ ikke indfange dette, idet bevidsthed her er *forudsat*. Det er således næppe tilfældigt, at Nagel i sætningen derefter ikke omtaler dette træk som bevidsthed som sådan, men derimod som et træk ved bevidsthed: ‘the subjective character of experience’. ‘What it is like for the organism’ betegner med andre ord ikke bevidsthed, men derimod de *kvalitative* træk, vi hver især har kendskab til i bevidstheden, såsom den karakteristiske måde en farve opleves at have eller den karakteristiske smag af en bestemt slags kaffe. I daglig filosofisk tale også kaldet qualia.

Jeg argumenterede i afsnit 4 for, at bevidsthedens subjektivitet som en påstand om ejerskab må adskilles fra bevidsthedens subjektivitet som en påstand om *type-mæssig perspektiviskhed*. Med Nagels vending ‘something it is like *for* that organism’ – der forudsætter bevidsthed – kan der imidlertid peges på det yderligere essentielle træk, at bevidsthed altid om-

²⁴ Nagel (1974), p. 436. Tilsvarende taler Nagel p. 448 om »how my experiences ‘appear to me’«.

handler *bevidsthed om ens egen bevidshed*.

På baggrund af Nagels *dictum* må der således skelnes mellem tre betydninger af 'bevidsthedens subjektivitet':

- Bevidsthedens subjektivitet som en påstand om *type-mæssig perspektiviskhed*: Det forhold, at et givet bevidsthedsindhold opleves på en bestemt måde betinget af den pågældende type organisme.
- Bevidsthedens subjektivitet som en påstand om *ejerskab*: Det forhold, at et bevidsthedsindhold altid haves af eet og kun eet subjekt.
- Bevidsthedens subjektivitet som en påstand om, at bevidstheden altid involverer subjektets kendskab til sin egen bevidsthed.

Det er netop dette tredje træk, som den relationelle teori om bevidsthed – som en teori om 'experiential subjectivity' – mener at indfange, jævnfør dens eksplicitte klausul om, at mentale tilstande kun er bevidste sådanne i det omfang, at subjektet er bevidst om at være i dem. Tilsvarende og paradoksalt er dette træk – men forstået som et *intrinsisk* træk ved bevidste tilstande – netop det træk, som anti-refleksionsargumentet anfører *umuliggør* en reduktiv og dermed også relationel forklaring af bevidsthed.

På denne baggrund er det således stadig et åbent spørgsmål, om en relationel eller en intrinsisk teori er at foretrække.

REFERENCER

- AKINS, K. (1993): A Bat Without Qualities. I: Davies, M. & Humphreys, G.W. (Eds.): *Consciousness. Psychological and Philosophical Essays*. Pp.258-273. Oxford: Basil Blackwell.
- BYRNE, A. (199): Some like it HOT: Consciousness and higher-order thoughts. *Philosophical studies* vol. 86, pp. 103-129.
- CARRUTHERS, P. (2000): *Phenomenal Consciousness. A Naturalistic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DENNETT, D.C. (1991): *Consciousness Explained*. Boston: Little, Brown.
- FARRELL, B.. (1950): Experience. *Mind* vol. 59, pp. 170-198.
- GENNARO, R. J. (1996): *Consciousness and Self-consciousness. A Defense of the higher-order thought theory of consciousness*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- HENRICH, D. (1970): Selbstbewusstsein. Kritische Einleitung in eine Theorie. In: Bubner, R.; Cramer, K. & Wiehl, R. (Eds.): *Hermeneutik und Dialektik*. Tübingen: Mohr, Ss. 257-284.
- KAUFFMANN, O. (2000): Højere-ordens teori for bevidsthed. *Filosofiske Studier*, bd. 20, pp. 37-63.
- KLAUSEN, S.H. (1997): *Verfahren odr Gegebenheit? Zur Sinnfrage in der Philosophie des 20. Jahrhunderts*. Tübingen: Attempto Verlag.
- KLAUSEN, S. H. (2000): Bevidsthed og repræsentation. *Filosofiske Studier*, bd. 20, pp. 64-95.
- KLAWONN, E. (1991), *Jeg'ets Ontologi*. Odense: Odense Universitetsforlag.

- LYCAN, W.G. (1996): *Consciousness and Experience*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- NAGEL, T. (1974): What is it like to be a bat? *Philosophical Review* vol. 83, pp. 435-450.
- NAGEL, T. (1986): *The View From Nowhere*. Oxford: Oxford University Press (1986).
- ROSENTHAL, D. (1997): A theory of consciousness. In: Block, N., Flanagan, O. & Güzeldere, G. (Eds.): *The Nature of Consciousness. Philosophical Debates*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, pp. 729-753.
- SPRIGGE, T. (1971): Final Causes. *Proceedings of the Aristotelian Society* suppl. vol. 45, pp. 149-170.
- ZAHAVI, D. & PARNAS, J. (1998): Phenomenal consciousness and self awareness: A phenomenological critique of representational theory. *Journal of Consciousness Studies* vol. 5 no. 5/6, pp. 687-705.
- ZAHAVI, D. (1999): *Self-Awareness and Alterity. A phenomenological Investigation*. Evanston: Northwestern University Press.